

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования Республики Тыва
Управление образования Каа-Хемского района
МБОУ СОШ с. Бурен-Хем

СОГЛАСОВАНО

ЗВР

Ховалыг К.С.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Бичеев А.А.

Приказ № 2/3

от «31» августа 2023г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

курса внеурочной деятельности
«Улусчу ужурлар»
для обучающихся 1 класса

Учитель Маады Л.М.

Бурен-Хем 2023

«Улусчу ужурлар».

Тайылбыр бижик. 1-ги класстың «Улусчу ужурлар» деп кичээлден даашкаар ажилдын ажилчын программазын Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин эге школанын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-2 класстарга ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. Бо ажилчын программа эге школаның Федералдыг куруне стандарттарынын бадылаан Россия Федерациязынын ооредилге яамызынын 06.10.2009 чылда унгени №373 доктаалынга болгаш Федералдыг методкатыжыкшыкыннын 08.04.2015 №1/15 дугаарлыг протоколунга даянган. Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп оорар салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар. Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн. Салып турар сорулгалары: Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири; өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чанчылдарын билиндирип өөредир. Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер. Сайзырал сорулгазы: өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери. Программаның тургузуу. Улусчу ужурлар деп эртем 4 программалардан тургустунган: «Өг-бүле» (1 класс); «Чаңчылдың чаражы» (2 класс); «Кижиге болгаш бойдус» (3 класс); «Кижиге эш херек» (4 класс). Ниитизи-биле эге школага өөредири 135 шак. Оларның класстар аайы-биле хуваалдазы мындыг: 1 класс - 33 шак 2 класс - 34 шак 3 класс - 34 шак 4 класс - 34 шак Демдек салбас, а чартык чылда зачет хевиринге түңнелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур. Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген. Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-шингээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаптап, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур. Экскурсия: төрөөн чериниң чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонуургаттылары, чамдык улусчу ужурларны шингээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири. Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбе, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры. Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустун аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр туур хурээлел болгаш бойдус кичээли. Программаны 1-4 класстың уругларына угландыр тургускан. 1-ден 4 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер. Ук кичээлдерниң дээшти, ооң түңнелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилерниң чогаадыкчы ажилдарындан көстүп келир. Түңнелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг. «Өг-бүле» (1 класс, 33 шак) Бирги чылдың кичээлдеринин үндезини өг-бүле, ажил-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттуң чедимчелиг, сайзырангай байдалы, Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажил-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодун кызыл күш үндүрүп ажилдап тургаш чедип ал. Бирги класска уруглар төрөөн сурунун, кожуунун, Тывазының ажил-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар. Элөөн хөй үени

номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн. 1 дугаар класстың өөредилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг.Брларны «дыңнаңар», «ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Допчузу.

1 класс

Өг-бүле

1.Кирилде кичээл.Ужур деп чүл?

2.Тыва чурту

3Тывалар деп кымыл ол?

Бистиң өг-бүлевис

4.Кады торээн кижилер

5.Хунчугеш.Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.

6. Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.

7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.

8.Чоок торел улус.

Өг - чурттаар чер

9.Малчыннар өглери.

10 . Өг ужурлары.

11 . Өгнүң эт-севи.

12 . Өг херекселдериниң ужурлары.

13.Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии..

Бистиң бажыңывыс

14. Бажың дугайында.

15.Бажың - кижилерниң кол эдилели.

16.Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.

Аал дугайында

17. Аал коданы.

18.Аал ужурлары.

Мал-маган - тываларның амыдыралының дөзү

19.Чурттуң кол ажыл-агыйы.

20.Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.

21.Шилги бызаам.

22.Сарлык дугайында.

23. Сарлык оглу.

24.Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

25.Аът.

26.Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.

27.Теве дугайында.

28-30.Шээр мал. Назы-хары, аттары.

Найырал дугайында

31.Найырал - үнелиг чүүл.

32. Ойнаал,эжим.Сайзанақ.

33. Түңнел кичээл.

Бөлүктээшкин бүрүзүнүң уткалары.

Өг-бүле

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлевис

Өг-бүле деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг - чурттаар чер

Өг - чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонургаттырары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредири.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүде кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажил-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.Аал коданын чүге х үндүлээри.

Мал-маган - тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары.Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүге үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдерин хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алып.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр ажилдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажил-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары.Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүге үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны(кажык, баг кагары,хурежири,ча адары, тывызыктажыыры,кожамыкка чижери,сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир болур.

Календарь – тематиктиг планы

№	Темазы	Шагы	Уези	
	Бистин ог-булевис			
1	Бистин ог-булевис. Авазын, ачазын хундулээри.	1		
2	Куску арыгже экскурсия	1		
3	Угбаларын, дунмаларын хундулээри	1		
4	Чоок торел улус аразында харылзаа. Ачазынын болгаш авазынын торелдерин хундулеп адаарынын ужурлары	1		
5	Кижинин кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.	1		
6	Чоок торел улус.	1		
7	Хунчугеш. Созу О.Сувакпиттии, аялгазы М.Нурсаттыы	1		
8	Торелдер дугайында кожаннар	1		
	Ог-чуртгаар чер			
9	Малчыннар оглери	1		
10	Ог ужурлары	1		
11	Огнун эт-севи	1		
12	Ог херекселдеринин ужурлары	1		
13	Тыва оглер. Созу А.Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии	1		
	Бистин бажынывыс			
14	Бажын дугайында	1		
15	Бажын-кижилернин кол эдилелиБичии Лена. Созу Л.Чадамбаныы, аялгазы М.Нурсаттыы	1		
16	Бичии Лена. Созу Л.Чадамбаныы, аялгазы М.Нурсаттыы			
	Аал дугайында	1		
17	Аал коданы	1		
18	Аал ужурлары	1		
19	Шайывыс. Созу Ч.кара-Кускенин, аялгазы А.Тановтуу	1		
	Мал-маган – тываларнын амыдыралынын дозу			
20	Чуртгун кол ажыл-агыйы	1		
21	Дузааргакпай. Созу Н.Ооржактыы, аялгазы С.Бюрбээнии	1		
22	Инек дугайында. Назы-харын барымдаалап адаары	1		
23	Шилги бызаам	1		
24	Сарлык дугайында	1		
25	Сарлык оглу	1		
26	Иви мал. Назы-харынын, адынын хуваалдазы	1		
27	Аът.			
28	Кулунчугаш. Созу А.Допчааныы, аялгазы Д.Шактарныы	1		
29	Теве дугайында	1		
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары	1		
	Найырал дугайында			
31	Найырал – унелиг чуул.	1		
32	Сайзанап.	1		
33	Туннел кичээл. Ойнаал,эжим.	1		

Кол литература:

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар.1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тываныңном үндүрер чери. Кызыл.2003

Ажыглаарынга сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.